

मराठी साहित्यातील वैदकीय सारस्वत

डॉ. वेदश्री विजय थिंगळे,

सदस्य : मराठी अभ्यास मंडळ, पुणे विद्यापीठ, सदस्य : मराठी विद्याशाखा, पुणे विद्यापीठ.

सहयोगी प्राध्यापक, मराठी विभाग प्रमुख.

कर्मवीर शांतारामबापू कोंडाजी वावरे महाविद्यालय, सिडको, नाशिक : ०८.

मराठी साहित्यात वैदकीय सारस्वतांचे योगदान खूप आहे. यामध्ये अगदी प्रारंभापासून वैदकीय सारस्वत सहभागी असल्याचा आलेख मांडण्याचा व त्यांनी दिलेल्या योगदानाबद्दलचे निष्कर्ष देण्याचा प्रयत्न आहे. कारण दुःख नष्ट करण्यासाठी दुःखाचे कारण शोधून नष्ट केले पाहिजे असा डॉक्टरांचा आणि साहित्याचाही प्रयत्न असतो. ते काम हे दोन्ही घटक प्रामाणिकपणे करत असतात. हे दोन्ही घटक जेव्हा एकत्र येतात तेव्हा तर साहित्याचे आणखी वेगळेच चित्र आपल्यासमोर येते. या सारस्वतांचे प्रयत्न बोलके होतात ते शब्दांमधूनच...! म्हणून म्हणावेसे वाटते की,

शब्दांनीच पेटतात घरे—दारे, माणसे आणि समाज, राष्ट्र सुध्दा,
शब्द विझवतात आग शब्दांनी पेटलेल्या आणि पेटवणाऱ्या माणसांची.
शब्द नसते तर.... पडल्या नसत्या डोळयातून आगीच्या ठिणग्या,
आणि पेटल्या नसत्या घराघरातून कणग्या. शब्द नसते तर.....
वाहिले नसते आसवांचे महापूर, आणि उठले नसते काहूर
आले नसते जवळ कोणी, गेले नसते दूर,
सारं काही भूर भूर.....शब्द नसते तर!

मूळातच अभिव्यक्त होणं ही प्रत्येक माणसाची स्वाभाविक अशी मानसिक गरज आहे. ही अभिव्यक्तीची प्रक्रिया अन् प्रत्यक्ष अभिव्यक्त होणं हे माणसागणिक वेगळं असतं. प्रत्येकजण आपल्याला जमेल अन् झेपेल अशा कलेचा, शब्दांचा, चित्रांचा, रंगांचा, रेषांचा आधार घेतो, शिवाय प्रत्येकाच्या अभिव्यक्तीमागची कारणे अन् प्रेरणा भिन्न भिन्न आहेत. अनेक लेखकांनी आपले बालपण, बालपणीच्या आठवणी, प्रवासानुभव, पाहिलेला निसर्ग, माणसे, माणसांच्या वृत्ती—प्रवृत्ती, समाज, संस्कृती सांगण्यासाठी साहित्याचा आधार घेतला आहे, आपले आणि आपल्या सभोवताली घडणारे अनेक अनुभव व्यक्त केले आहेत.

साहित्य लेखनाच्या प्रक्रियेबाबत दुर्गाबाई भागवत लिहितात की, 'लेखनात स्वप्नभूमी तळातून वर आल्यासारखी होते. एखादे दृश्य, एखादी घटना, वाचनातला एखादा शब्द पाहून मी हेलवते. दिवस दिवस, महिनो न् महिने, वर्षानुवर्षे त्याने चालविलेले भाव माझा कब्जा घेतात. मग ते सारे खोल कुठेतरी जाते. ते भावपूर्ण झाले की, मग माझे मन आपोआप बेचैन होते, कधी उचंबळते, कधी बधिर होते. मग कल्पना, विचार, स्मृती व भाव

साऱ्यांचे ँक तयार रसायनच माइया अंतःचक्षुंपुढे नाचू लागते. कामात नवे नाद उमटतात. हातापायात विचित्र स्फुरण येते. माइया शरीराचा कब्जा ते रसायन घेते. मी लिहिते...स्वच्छंद लिहिते.' कोणत्याही लेखनामागे असावे असे त्यांचा अनुभव आहे. पण लेखनासाठी लेखकाजवळ ँका वेगळया भाववृत्तीची आणि चित्ताची आवश्यकता असते असे मला वाटते. कारण समोर असलेले वेगळे असते पण त्याचवेळेला प्रतिभावंताच्या कल्पनाशक्तीने त्यासंदर्भात त्या अनुभवाची अपार उंची गाठलेली असते आणि त्या कल्पनेत भावनात्मकताही मिसळलेली असते तेव्हा कुठे ँखादा अनुभव हा वेगळा किंवा शाश्वत होवून प्रकट होतो. हे प्रकटीकरणही सापेक्ष आणि बदलते असते.

पोषाखांप्रमाणे वाड्मयात देखील फॅशन्स येतात,
पण त्यातही, स्वतःचे स्वत्व टिकवत राहण्यात
आपला कस लागतो. लेखन ँक इमान आहे,
शिवधनुष्यासारखे ते आव्हान आहे.

मराठी साहित्यात विविध धर्म, पंथ, जात, क्षेत्र, व्यवसायातील व्यक्तींनी आपल्या लेखनाने योगदान दिलेले आहे आणि या मराठी साहित्यसरितेला समृद्ध करण्याचा प्रयत्न केला आहे. यात वैद्यकीय क्षेत्रातील सारस्वतांचाही समावेश आहे. या वैद्यकीय सारस्वतांनी आपल्या सभोवतालचे अनुभव, मानवी जीवन, आजार, उपचार, औषधे, शैक्षणिक अशा विविध विषयांवरचे लेखन तर केलेले आहेच पण त्यांच्यातील सर्जनशीलतेच्या क्षमतेच्या सहकार्याने त्यांनी कविता, कथा, कादंबरी, नाटके, विनोद, ँकांकिका आणि इतर काही वाड्मयप्रकारातही लेखन केलेले आहे. त्यांच्या लेखनाने मराठी साहित्य समृद्ध झालेले आहेच पण त्यात विविध विषयांचे, आशयांचे, वाड्मय प्रकारांचे नव्याने दालनही उघडलेले आहेत. मराठी भाषेचा सन्मान करून त्यांनी लेखन केले आहे.

'भाषा' हे माणसाच्या प्रकटीकरणाचं अत्यंत महत्त्वपूर्ण व सामर्थ्यशाली असे माध्यम आहे. भाषा ँका माणसाच्या मनातले संदेश दुसऱ्या माणसाच्या मनापर्यंत पोहचविते म्हणून ते संदेश वहनाचे देखील माध्यम आहे. भाषा हे संदेश वहनाचे आणि संपर्काचे महत्त्वपूर्ण कार्य करत असल्यामुळे तिचा संबंध माणसांशी, ही माणसं ज्या समाजात राहतात त्या समाजाशी, त्या समाजाच्या संस्कृतीशी, त्यातील व्यवहारांशी आणि जगण्याशी येत असतो. कोणती भाषा केव्हा जन्मास आली हे आपल्याला सांगणे कठीण असते. भाषा कोणत्या क्षणी निर्माण झाली आणि कोणत्या क्षणी नष्ट झाली हे सांगणेसुद्धा खरं तर अवघड असते. तशी भाषा ही सतत आणि सर्वकाळ म्हणजे दीर्घकाळ चालणारी प्रक्रिया आहे. खरं तर ँका भाषेचा अंत आणि दुसऱ्या भाषेचा जन्म असतो. यांची सीमारेषाही आपल्याला ठरविता येत नाही. पण मानवी जीवनातील तिचे महत्त्व अशावेळीही वाढलेलेच असते हे मात्र खरे! भाषेमुळेच या सर्व घटकांचा परस्परंशी आणि साहित्याशी अत्यंत घनिष्ट असा संबंध येतो.

'ँकूणच भाषा आणि साहित्य हे माणसाची केवळ जाणीव वाढवत नाही तर जाणिवीची जाणिव करून

देतात. म्हणजेच त्यांचे आत्मभान सतत जागवतात आणि ते तसे जागृत झाले म्हणजे उपयुक्ततेच्या वळणावर मूक नैपुण्य आणि कारीगिरी यांचे तंत्रज्ञानही बनतात. सामाजिकतेच्या पातळीवर परंपरेमधल्या शहाणपणाचे, सामाजिक नियोजनाचे भाषा आणि साहित्य चातुर्य बनते, सांस्कृतिकतेच्या पातळीवर जात्यावर सुचनांच्या ओव्यांच्या आणि व्यवहारचातुर्याच्या जागी अर्थघन काव्य आणि विचारघन सूत्रे होवून साहित्याचा मळा फुलतात'. कारण भाषा आणि साहित्य हे भावनिक ऐक्याचे प्रतीक, सूक्ष्मातिसूक्ष्म ज्ञानव्यवहार पेलण्याची क्षमता आहे. मानव आणि सृष्टी यातील आंतरिक देवघेवीचे ते एक मध्यस्थ आहेत. कला कल्पनांचे ते एक द्रव्य आहे. साहित्य व्यवहारात भाषेला फार महत्व आहे. शब्द हे साहित्याचे माध्यम आणि त्यातील अर्थघनता, आशय प्रकटीकरण हे साध्य आहे. शब्दांची साधना जो जो करतो आणि आपापल्या परीने प्रकट होतो तो कलावंत, लेखक कवी असतो. असे म्हणतात की, लेखक हा मुका कलावंत असतो तर वाचक किंवा समीक्षक हा बोलका कलावंत असतो. साहित्याचा मुख्य घटक म्हणजे माणूस, त्याचे जगणे व सभोवतालचे विविध प्रकारचे पर्यावरण आहे. माणूसच निर्मितीचा 'मुकूटमणी' आहे. त्याचे लिहिणे आणि जगणे ही जीवनाची दोन परस्पर संबंधित अशी दोन खाती आहेत. या दोन्ही गोष्टी जेव्हा एकत्र येतात तेव्हा 'कबीर जन्माला येतो' असे सुरेश भट म्हणतात. अशाच काहीशा प्रेरणा या वैद्यकीय कबीरांच्या लेखनांमागे असल्याचे जाणवते.

- स्वातंत्र्यपूर्व आणि स्वातंत्र्योत्तर कालखंडातील वैद्यकीय सारस्वत
- कान्होबा रणछोडदास कीर्तीकर – ४/५/१८४९ ते ९/५/१९१७

हे उत्तम कवी होते, वैद्यकीचा व्यवसाय होता. वनस्पतीशास्त्रज्ञ म्हणून त्यांची त्याकाळात प्रसिध्दी होती. मुंबईच्या ग्रॅट मेडीकल कॉलेजचे ते विद्यार्थी. आंग्ल वैद्यकीचा अभ्यास त्यांनी केला. 'इंडियन मेडिकल सर्व्हिस' परीक्षेत प्रथम आले आणि वैद्यकीय महाविद्यालयात प्राध्यापक झाले. आरोग्यशास्त्राबरोबरच त्यांनी साहित्याचा रसास्वाद तर घेतलाच पण अनेक कविताही लिहिल्या. त्यांच्या अंगी असलेल्या प्रतिभेची जाणीव मराठी साहित्यिकांना होतीच. या प्रतिभेचा सन्मान म्हणजे ते १९०७ च्या जळगाव येथील व १९०९ च्या बडोदे येथील मराठी साहित्य संमेलनाचे अध्यक्षही होते. मराठी साहित्यातील लोकप्रिय कवी त्र्यंबक बापूजी ठोंबरे यांना जळगावच्या संमेलनात 'बालकवी' ही पदवी तर बहाल केलीच शिवाय या कवीचे आरोग्य चांगले राहावे म्हणून त्यांनी त्याकाळी रुपये दहाची शिष्यवृत्तीही नाशिकच्या नारायण वामन टिळक यांच्याकडे दिली व बालकवीची जबाबदारी त्यांच्यावर सोपविली.

या संमेलनातील त्यांचे अध्यक्षीय भाषण मराठी वाङ्मयाचा समग्र विचार मांडणारे होते. मराठी साहित्यात अभिवृद्धी कशी व्हावी हे सांगणारे होते. त्यांचे अनेक काव्यसंग्रहही प्रसिध्द झालेले आहेत. भक्तीसुधा (१८७२), विलापलहरी (१८८२) हे दोन कविता संग्रह आणि इंदिरा (१८९४), हे खंडकाव्यही त्यांनी लिहिलेले आहे. 'अर्ली बर्ड्स' हा काव्यसंग्रहही त्यांचाच आहे. याशिवाय त्यांनी सुनिते, पदे, अंजनीगीते, दिंडया अशी रचना केलेली आहे.

'आर्यसंगीतमाला' अशी त्यांची कविता त्यावेळच्या विविध ज्ञानविस्तारामधूनही प्रसिध्द होत असे. ही कविता टॉमस मूर या आयरीश कवीच्या 'आयरीश मेलडीज' वर आधारित आहे. तर 'इंदिरा' हे काव्य टेनिसनच्या 'प्रिन्सेस' या काव्यावर

आधारीत आहे. 'कान्होबा' या टोपण नावाने काही स्फुट काव्येही त्यांनी लिहिले आहेत.

● त्र्यंबक गुरुनाथ काळे – ज्वालामुखी हे टोपण नाव धारण केले होते. १८७८-१९१४

धारवाड जिल्हयातील नरगेल गावचे. १९०७ साली यांनी समालोचक उर्फ महाराष्ट्र रिव्यू हे मासिक काढले आणि यातून सामाजिक, सांस्कृतिक व वाङ्मयीन लेखन केले. यातून ज्ञानदेशोद्धारक वाङ्मयाचा आणि वाङ्मयप्रकारांचा आढावा घेतला. पुराणांतील आशयांचे संशोधन करून त्यावरील ग्रंथमाला सादर केली. वाचकांना प्राचीन सांस्कृतिक परंपरा व संस्कृती कळावी हा त्यांचा हेतू होता. आयुर्वेदशास्त्राचा परिचय त्यांनी करून दिला. रामायण निरीक्षण, संस्कृतकवींचा आणि त्यांच्या काव्याचा परिचयही करून दिला. त्यामुळे मराठी साहित्यात भरच पडली. वैद्यकीय सारस्वतांची ही मराठी साहित्याला देणगीच आहे.

● रघुनाथ धोंडो कर्वे – १८८२ ते १९५३

हे महाराष्ट्रातील महान समाजसुधारक धोंडो केशव कर्वे यांचे चिरंजीव. हे स्वतः वैद्य नव्हते पण त्यांनी त्याकाळात स्वीकारला जाणार नव्हता, उलट आरोपच येणार होते असा संतती नियमनाचा म्हणजे कुटुंब नियोजनाचा प्रकल्प हाती घेतला आणि त्यावर कार्यही केले आणि लेखन करून, मासिके काढून समाजाचे प्रबोधनही केले.

खरं तर तो काळ नैतिकता आणि संततीनियमन, नैतिकता आणि गुप्तरोगांपासून बचाव या विषयावर चर्चा करण्याचा नव्हता. लैंगिक जीवन हा समाजजीवनाचा अपरिहार्य भाग आहे. त्याचे शास्त्रीय ज्ञान देऊन शहाणे करून सोडावे ही प्रामाणिक इच्छा त्यांच्या लेखनामागे होती. कोणतेही प्रगत विचार समाज शिक्षित नसल्यामुळे स्वीकारणार नव्हता पण तरीही अशा आणि अनेक विविध विषयांवर वैचारिक लेख लिहून रघुनाथ कर्वे यांनी समाजात जागृतता निर्माण केली. 'समाजस्वास्थ्य' नावाचे नियतकालिकही चालविले. त्यामागचा उद्देश म्हणजे व्यक्तिच्या व समाजाच्या शारीरिक व मानसिक आरोग्यासंबंधी उपायाची चर्चा करणे हा होता. गेल्या काही वर्षांपूर्वी त्यांच्या जीवनचरित्रावर आणि या कार्यावर 'ध्यासपर्व' असा एक मराठी चित्रपटही काढण्यात आला. 'शारदेची पत्रे', संगीत तरला (नाटक), गुरूबाजी (कथा), तात्युर्फ (१३ गोष्टी), पॅरीसच्या परी (कादंबरी) असे साहित्य लेखन त्यांनी केलेले आहे. त्यांनी आपल्या लेखनातून रसिकांना एक वैज्ञानिक दृष्टी देवून अंधश्रद्धांना तिलांजली देण्याचा प्रयत्न केला.

● वैद्य चिंतामण गणेश काशीकर – १७/८/१८९० :

आयुर्वेदाचे व्यासंगी होते. १९५३ साली 'आयुर्वेदीयपदार्थविज्ञानम्' हा त्यांचा ग्रंथ त्यावेळी अभ्यासक्रमात होता. इंडियन मेडिसिन, ऋग्वेदकालीन सांस्कृतिक इतिहास (१९६३), वैदिक संस्कृतीचे विविध ग्रंथ यांनी लिहिले आणि साहित्याकडे संशोधनात्मक, ऐतिहासात्मक व अभ्यासाच्या दृष्टीने पाहण्याची सवय त्याकाळी रसिकांना लावली.

● वैद्य गणेश पांडुरंग परांजपे – २/१/१८९२ ते २६/२/१९७३ :

आरोग्यशास्त्राच्या अनुषंगाने विविध प्रकारचे लिखाण करून आरोग्यविषयक पुस्तके वाचण्याची सवय

वाचकांना लावली. 'ब्रह्मचर्य मीमांसा किंवा विद्यार्थ्यांचे कर्तव्य' (१९१४), मुलांची जोपासना – भाग १ व २, गृहस्थाश्रमातील ब्रह्मचर्य, आरोग्य आले घरा , निसर्ग संदेश इत्यादी पुस्तके प्रकाशित आहेत. इ.स. १९३८ मध्ये कर्नाटकात भरलेल्या आयुर्वेद संमेलनात त्यांचा आयुर्वेदाचार्य म्हणून गौरवही करण्यात आला.

● वैद्य गणेश विष्णु आठलेकर – १८९५ ते १९७१ :

यांची आयुर्वेद शास्त्रावर अनेक पुस्तके प्रसिध्द झाली आहेत. 'सांडू' या औषधी कंपनीत काम करता करता लागलेल्या गोडीतून वैद्यक शास्त्राचा अभ्यास करून आयुर्वेद्यक बनून वैद्यकी देखील करित होते. घरगुती औषधोपचार कसे करावे याचे मार्गदर्शन देणारे त्यांचे लेख प्रसिध्द झालेले आहेत.

● केतकर रामचंद्र वासुदेव – १ जुलै १८९८ ते १७ डिसें. १९७७ :

मुंबई येथील राहणारे. त्यांनी आयुर्वेदातील आयुर्वेदभूषण पदवी संपन्न केली होती. आयुर्वेदातील भरपूर लिखाण त्यांनी केलेले आहे. श्री श्रीधर व्यंकटेश केतकर यांनी मराठीत जे ज्ञानकोशाचे पाच खंड काढले त्याचे कामकाज श्री केतकर यांनी पाहिले. बालरोग उपचार, स्त्रीरोग उपचार यावरही लिखाण केले. त्यांनी चरित्र लेखन देखील केलेले आहे.

● रामचंद्रशास्त्री दत्तात्रयशास्त्री किंजवडेकर – ७/३/१९०३ ते २०/४/१९४१

आयुर्वेदशास्त्राचे मर्मज्ञ. गुजराथमध्ये त्यांनी वैद्यकी केली. अवघ्या ३८ वर्षांच्या आयुष्यातही त्यांनी मराठी साहित्याला योगदान दिले आहे. आयुर्वेदावरील काही ग्रंथ, महाभारतावरील टीका, अष्टांगसंग्रहावरील टीका तसेच महाभारतावरील नीलकंठी सचित्र टीका त्यांनी लिहिली आहे. आयुर्वेदाचे ज्ञान त्यांनी घरच्या घरी ज्येष्ठांच्या मार्गदर्शनाने, ग्रंथांच्या अभ्यासाने घेतले आहे.

शंकराचार्यकृत पाच ग्रंथांचे भाषांतर त्यांनी मराठीत केले आहे. मराठी लघुसिध्दांत कौमुदी मिमांसा परिभाषेचे संपादनही केले आहे. मराठी साहित्याला पारिभाषिकतेकडे वळण्याची प्रेरणाच त्यांनी दिलेली आहे. मिमांसा, वेदांत आणि व्याकरणशास्त्रातील अनेक ग्रंथ त्यांनी मराठीत उपलब्ध करून दिलेले आहेत.

न्यूनगंडाने ग्रासलेल्या समाजाला आपल्या साहित्याने त्यांनी आत्मश्रद्धेचे बळ दिलेले आहे. डोळस भक्तीच्या वाटा आकर्षक रूपात साहित्याच्या माध्यमातून समाजासमोर ठेवल्या.

● डॉ. अ. वा. वर्ती – १९११

नाशिक येथील राहणारे, वैद्यकीय सेवाव्रत घेतलेले. शासकीय वैद्यकीय अधिकारी होते. त्याचबरोबर मराठी साहित्यातील कथा या वाङ्मयप्रकाराला समृध्द करणारे ख्यातनाम विनोदी कथाकार म्हणून देखील ते महाराष्ट्राला परिचित आहेत. त्यांच्या कथेने कथा प्रकाराला विस्तारीत केले आणि आपल्या जीवनातील विनोद सांगून वाचकांना, रसिकांना दुःखमुक्त केले व दुसऱ्या बाजूने अनेक संदेशही रूजविले.

डॉ. वर्ती यांनी रसिकांना विनोददृष्टी दिली. कारण विनोद हे जीवनाचे काव्य आहे, समर्थन आहे नव्हे

पारितोषिक आहे. विनोद हे सुसंस्कृततेच्या वेलीवरील फूल आहे. विनोदी व करमणूक प्रधान अशा दंतकथा, टालडुप्पो, वॉगी माडू, अखेरचा आघात, गुलबदन, नवाधर्म, कठपुतळ्या, सुलूचा नोकर, तीसरी, वर्टीअमृत, श्रीयुत असे कथासंग्रह त्यांचे प्रसिध्द आहेत. त्यांनी मासिके चालविली आणि नाशिकच्या लेखकांना लिहिते ठेवले अन् लिहितं कस राहायचं हे देखील शिकविले. त्यांनी मध्यमवर्गीयांच्या जीवनातील सुख-दुःखे लेखनातून मांडले. कथा, कादंबरी, एकांकिका, लघुनिबंध, संकलन ही मराठी साहित्यातील दालने समृद्ध केली. नाशिकच्या सार्वजनिक वाचनालयावर ते पदाधिकारी होते. दरवर्षी संपन्न होणाऱ्या नाशिक जिल्हा साहित्यिक मेळाव्याचे संयोजन ते कुसुमाग्रज, डॉ. विमादी पदवर्धन, ज्येष्ठ नाटककार वामन पुरोहित यांच्यासह करत असत.

● डॉ. डहाणूकर शरददिनी अरूण : १७/८/१९४५ ते ४/८/२००२ :

के. इ. एम. महाविद्यालयात त्यांनी वैद्यकीय शिक्षण घेतले. व्यवसायानं डॉक्टर. इंग्लंडमधून फॉर्मॅकॉलॉजी विषयात एम.डी. परंतु त्यांचा आयुर्वेदाकडे अधिक ओढा होता. वनौषधी संदर्भातील व्यासंग होता. वृक्षगान (१९८४), मनःस्मरणीचे मनी (१९९८), फुलवा (१९९१), सगे-सांगाती अशी नऊ पुस्तके प्रकाशित झालेली आहेत. पौराणिक संदर्भाच्या आधारे वनस्पतींची शास्त्रीय माहिती दिली. समाजाच्या सांस्कृतिक इतिहासाचा संदर्भ देत त्यांनी केलेले लेखन हे मार्गदर्शनीय आहे. मराठी साहित्याला समृद्ध करणारी एक वाट त्यांनी रूजविली आहे. शास्त्रीय माहिती वाचनीय करून साहित्यात भर घातली आहे.

● डॉ. सुमती क्षेत्रमाडे :

पुणे येथे वैद्यकीय क्षेत्रातील एम.बी.बी.एस. ही पदवी प्राप्त केली. बडोदे संस्थानात वैद्यकीय नोकरी केली. मराठी साहित्यात भरीव असे योगदान त्यांनी दिलेले आहे. युगंधरा, महाश्वेता हया त्यांच्या गाजलेल्या कादंबऱ्यांवर दूरदर्शनवर सिरीयलही सादर झाल्या होत्या. त्या अत्यंत लोकप्रिय ठरलेल्या होत्या. त्यांची साहित्य संपदा भरपूर आहे. एकूण २० कथासंग्रह, १५ कादंबऱ्या, कुमार साहित्य, नाटके भैरवी, मीच जाहले, माझी मृगया, अनुहार, युगंधरा, श्रावणधारा. या त्यांच्या गाजलेल्या कादंबऱ्या आहेत. स्त्री जीवनाचे दुःख आपल्या लेखनातून समाजासमोर आणले. महाश्वेता मधून अंगावर उठलेलं कोडं आणि त्यातून उद्ध्वस्त झालेले एका सुंदर स्त्रीचे आयुष्य मांडलेले आहे. वैद्यकीय सारस्वतांनी नवे विषय आणि नवे आशय मराठी साहित्याला दिलेले आहेत.

● डॉ. किशोर शांताबाई काळे – १/६/१९६८ ते १९९५ :

नाशिकच्या जवळ असलेल्या जव्हार येथील राहणारे. यांची कोल्हाटयाचं पोर, (१९९४), आई तुझं लेकरू काव्यसंग्रह, (१९९५), मी डॉक्टर कसा झालो, (१९९५) ही दोन पुस्तके मराठी साहित्यात तसेंच दलित साहित्यात, वंचितांच्या साहित्यात महत्त्वाची आहेत. आक्रोश, घुगराजा, हिजडा एक मर्द ही नाटके प्रकाशित आहेत. त्यांनी त्यांच्या शिक्षण प्रवासातील अनुभव व कोल्हाटी जमातीचं जगणं अधोरेखित केले आहे. वडिलांचे नाव न लावता ते आपल्या आईचे नाव लावत व सांगत. त्यांनी आपल्या लेखनातून उपेक्षित वर्गाचे दर्शन आणि अन्यायाला वाचा

फोडणारं असं लेखन करून मराठी साहित्यात मोलाची भर टाकली आहे.

• डॉ. वि. मा. दि.पटवर्धन :

सामान्य माणसांच्या डोंळ्यात साहित्यातून अंजन घालणारा हा 'विमादीप' आहे. विनोदी कथालेखनाची दहा पुस्तके प्रकाशित. पेल्यातील वादळे हे गाजलेले पुस्तक. या आधी त्यांनी विविध प्रकारची आपल्या भारतीय संस्कृतीची, नेत्यांची आणि त्यांच्या कार्याची ओळख देणारी लेखमाला प्रसिध्द केलेली आहे. याशिवाय आणखी पाच पुस्तके त्यांची अशाच विषयावरची प्रसिध्द झालेली आहेत. नाशिकच्या सार्वजनिक वाचनालयाची सामाजिक, सांस्कृतिक व साहित्यिक मेळाव्याच्या कार्यक्रमांची धुरा यांनी अनेक वर्षे समर्थपणे सांभाळली. नाशिकमध्ये डॉ. वि. मा.दी. पटवर्धन यांनी तर १८८४ ते १८९४ या कालखंडात 'व्हिक्टोरिया ज्युबिली नासिककर नाटकमंडळी' ही संस्था स्थापन केली होती.

• डॉ. वि.म.गोगटे :

वैद्यकीय व्यवसायाबरोबरच मराठी साहित्यात विविध लेखन केलं. शासकता, शिव चरित्र, उगवता दिवस ही पुस्तके प्रकाशित. यातून माणसे, इतिहास, किल्ले, सण, परंपरा, ऋतू यांविषयी माहिती. दैनिक गावकरीत लेखमाला, नाशिक येथील सरकारवाडयाजवळील फळयावर स्वतः विविध विषयांवर फलकलेखन करून समाज प्रबोधन करण्याचे सत्कार्य. उगवता दिवस ही एक माधुकरी आहे. विविध वैद्यकीय मासिकांतून लेख संपादनाचे कार्य त्यांनी केलेले आहे. आपले शिक्षण आपले शिक्षक, आयुर्वेद पत्रिका. नाशिक येथील आयुर्वेद महाविद्यालयाचे प्राचार्य. वैद्यकीय शिक्षण घेत असतांनाच संस्कृती. संस्कार याबाबतचा परिचय करून देणारे लेखन केले. त्याचबरोबर पौराणिक लेखन करून पुराणातील माहितीही करून दिली आहे.

• डॉ. आनंद जोशी :

यांचे ' मेंदूतला माणूस' हे पुस्तक प्रकाशित झाले आहे. माणसं अनेकदा अनाकलनीय वागतात, विचित्र वागतात, व तसे कां वागतात याचा शोध घेण्याचा प्रयत्न त्यांनी केला आहे. माणसाच्या मेंदूच्या अभ्यासाऐवजी त्यांनी प्रत्येकाच्या मेंदूतला माणूस शोधला. मेंदूच्या माणसाच्या अभ्यासातून त्यांनी एक दृष्टी दिली की प्रत्येकाने दुसऱ्यातला माणस आपण आपल्यातलाही माणूस शोधावा. माणूस, मन, त्याचे जगणे हा साहित्याचा विषय आहेच पण आता मेंदूसुद्धा साहित्याचा विषय झाला. मेंदूतल्या बिघाडामुळे, बदलामुळे माणूस असा वागतो, मूळात तो चांगलाच असतो. मेंदूतील रचना, रसायनं आणि जैविक यंत्रणा यांचा दैनंदिन जीवनाशी असलेल्या संबंधांचा शोध घ्यायला लावणारं पुस्तक मराठी साहित्यात आगळं वेगळं आहे.

दिंडोरीचे डॉ. श्याम आष्टेकर यांनी पुणे येथून एम.बी.बी.एस आणि एम.डी या पदव्या संपादन केलेल्या आहेत. तसे चीन व फिलिपाईन्स देशातील आरोग्य व्यवस्थांचाही अभ्यास केला आहे. शिवाय इंग्रजी मराठी दैनिके व नियतकालिकांमधून आरोग्य विषयक व वैचारिक लेखन केले आहे. यांनी सोप्या मराठी प्राथमिक आरोग्य वैद्यक

शास्त्राचा परिचय करून देणारे 'भारतवैद्यक' हे पुस्तक लिहिले आहे.

लासलगावचे डॉ. अरूण गद्रे यांनी 'भावपेशी' हा ग्रंथ प्रकाशित करून वैद्यकीय आणि साहित्यिक क्षेत्रात एका वेगळ्या विचारधारेला जन्म दिला आहे. साहित्याचे केंद्रबिंदू असलेले मानवी जीवन आणि भावपेशी यांचा वेगळा ऋणानुबंध जोडण्याचा एक यशस्वी प्रयत्न या पुस्तकाने केलेला आहे.

नाशिकमध्ये डॉ. आशुतोष यार्दी, डॉ. एकनाथ कुलकर्णी यांचे सातत्याने विविध मासिकांमधून लेखन चालू असते. डॉ. सुधीर करमकर हे तर चांगले भावूक असे कवी आहेत. त्यांची स्वतःची काही पुस्तकेही प्रसिध्द आहेत. महाराष्ट्राच्या आरोग्य विज्ञान विद्यापीठाचे कुलगुरू डॉ. अरूण जामकर हे ही कवी आहेत. त्यांच्या अनेक कविता प्रसिध्द आहेत. डॉ. भाऊ दाजी (१८२२-७४) मूळचे गोव्याचे पण मुंबईत वैद्यकी करणारे. हे सुध्दा ग्रॅट मेडिकल कॉलेजचे १८५० सालचे पहिल्या बॅचचे पहिले विद्यार्थी. यांची मराठी आणि संस्कृत भाषेवरील प्रभुत्व वाखाणण्यासारखे होते. डॉ. पद्माकर विष्णू वर्तक हे अत्यंत हुशार व तज्ञ लेखक, वैद्य होते. त्यांचे स्वयंभू भीम, वास्तव रामायण, उपनिषदांचे विज्ञाननिष्ठ निरूपण, पातंजली योग, गीता निरूपण, ब्रह्मर्षींची स्मरणयात्रा, वैदिक विज्ञान आणि वेदकालनिर्णय यासारखी वेदांवरील आणि रामायण महाभारत यातील उपविषयांवरील एकूण १७ इंग्रजीमधून २१ पुस्तके प्रसिध्द झालेली आहेत.

औरंगाबादच्या परिसरामध्ये अनेक वैद्यकीय सारस्वत आहेत. त्यात डॉ. उर्मिला चाकूरकर (पैठण), डॉ. सुभाष गेवळीकर, डॉ. इश्वर नागरे, डॉ. एम. डी. संगपाळ, डॉ. नुतनकुमार पाटणी, डॉ. वशारह अहमद (उस्मानाबाद) डॉ. वृषाली किन्हाळकर आणि इतर काही लेखक व कवी, कवयित्री आहेत. यांचेही साहित्यक्षेत्रातील योगदान हे मोलाचे आहे.

अलीकडे डॉ. इक्बाल शेख यांनी मराठी साहित्यात महत्वपूर्ण योगदान दिलेले आहे. ते खरं तर रेडिओलॉजिस्ट आहेत. महाविद्यालयात सहयोगी प्राध्यापक आहेत. स्वतःचे हॉस्पिटल आहे. मानवी शरीराचे जसे यंत्राच्या साहाय्याने सुक्ष्म संशोधन करतात तसेच विविध शब्दांनी माणसाच्या मनाचा सुक्ष्म शोध आणि वेध घेतात. विविध भावनांची, अनुभवांची सोनोग्राफी करतात. 'स्वातं-योत्तर मराठी गझल: स्वरूप आणि चिकित्सा' या विषयावर त्यांना विद्यापीठाने 'पीएच.डी' पदवी प्रदान केली आहे.

माणूस ज्या प्रमाणात एखाद्या समाजाचा घटक असतो तसा तो त्याच्या कळत नकळत त्या समाजाचा प्रवक्ता असतो असे प्रा. इ. एच. कार म्हणतात पण डॉ. इक्बाल शेख यांनी व्यापक आणि विशालता जपलेली आहेण

चारोळीपेक्षा वेगळा असलेला पण त्याच्या जवळ जाणारा काहीस गद्यात्मक असलेला 'रूबाया' हा नवा वाङ्मय प्रकार प्रथम आणला. माधव ज्युलियन यांनी जशी उर्दुतला गझल वाङ्मयप्रकार मराठी प्रथम आणला आणि मराठी गझलांचे ते प्रवर्तक ठरले त्या अर्थाने डॉ. इक्बाल शेख हे सुध्दा मराठीत 'उठा गडयांनो' या संग्रहाच्या

रूपाने ते बालगझलांचे आणि मराठी रूबाईयातचे प्रवर्तक ठरलेले आहेत. रूबायात च्या संदर्भातील ५४ वृत्त त्यांनी मराठीत आणले आणले आहे. डॉ. इक्बालांचे 'तुड्या माइया कविता', 'हरवलेली वही', हळूवार जखमी करणा—या आणि जखमा भरणा—या अशा त्यांच्या प्रभावी कविता आणि गझला आहेत.

'तू पुन्हा स्वप्नात सजणा', 'प्राजक्ताच्या फुलाप्रमाणे तुझी याद आली' असे गझलांचे अल्बमही निघाले आहेत. त्यांच्या गझला या श्रेष्ठ गायक सुरेश वाडेकर, उत्तरा केळकर, चंद्रशेखर गाडगीळ, सुवर्णा माटेगावकर, या सारख्या अनेक मान्यवर गायकांनी गायलेल्या आहेत. अल्पाक्षरातूनसुद्धा जीवनाचा एखादा अनुभव समग्रपणे आकलनीय आणि रसास्वादात्मक होवू शकतो हे हे त्यांच्या लेखानेचे विशेष आहेत. त्यांचे साहित्यही बोलके व काळजाचा ठाव घेणारे आहे. आपल्या मनात त्यांच्या साहित्यातील अर्थघनता साठून राहते. त्यांच्या पुस्तकांचे वाचन हा आनंददायी प्रवास असतो. उर्दू साहित्याचा मराठीवर असलेला प्रभाव तर जाणवतोच पण आशयातले, रचनेतले वेगळेपण आणि भावसौंदर्यही जाणवते. विद्यार्थी अवस्थेपासूनच त्यांचा साहित्याशी असलेला ऋणानुबंध आहे. विश्वगजल परिषदेचे अध्यक्ष, मुस्लीम मराठी साहित्य संघाचे अध्यक्ष, मुस्लीम आणि मराठी साहित्य चळवळीला सदैव प्रवाहित ठेवणारे आहेत आणि पुन्हा एकदा पहिल्या अखिल भारतीय वैद्यकीय साहित्य संमेलनाचे अध्यक्ष म्हणून गतीशील राहतील यात शंकाच नाही.

पुण्याच्या कै. डॉ. नरेंद्र दाभोळकर यांचे समाजप्रबोधन करणारे लेखन आपल्या सर्वांना ठाऊक आहे. डॉ. जब्बार पटेल, डॉ. गिरीश ओक हे स्वतः साहित्यिक जरी नसले तरी मराठी चित्रपट व्यवसायात ते माहिर आहेत आणि साहित्याची उच्च प्रतीची जाण त्यांना आहे. आरोग्य विज्ञान विद्यापीठाचे माजी कुलगुरू डॉ. रवी बापट यांचे 'वार्ड नंबर ३२०' हा अनुभवावर आधारलेला ग्रंथही खूप लोकप्रिय झाला होता. डॉ. बालाजी तांबे यांचेही वेगळ्या प्रकारचे लेखन विविध मासिकांमधून, दैनिकांमधून प्रसिद्ध होत आहे. अहमदनगरच्या नेत्रविशारद डॉ. सुधा कांकरिया हया देखील एक विख्यात मराठी भाषेतील कवयित्री आहेत तशात त्या नृत्यातही निपुण आहेत. त्यांच्या कविता प्रेम, स्त्री जीवन, सामाजिक संघर्ष यांचे चित्रण करणा—या आहेत. डॉ. निलेश साबळे हे दूरदर्शन मालिका 'फू बाई फू' मध्ये समाजप्रबोधन करणारी संहिता लेखन व सादरीकरण करून साहित्य आणि मनोरंजन क्षेत्रात योगदान देत आहेत.

आजही भारतात आणि भारताबाहेर भारतीय डॉक्टर्स आपल्या साहित्यकृतींनी देश—विदेशात नावलौकिक प्राप्त करित आहेत. डॉ. दिपक चोप्रा, डॉ. अतुल गवांदे, डॉ. अमित गोस्वामी हे चित्रपट काढत आहेत. डॉ. विजयाश्री रामनाथ, डॉ. सोनिका कृष्ण. डॉ. अमिताभ मित्र, आणि इतर काही डॉक्टर्स व्यवसाय आणि मराठीतील साहित्यलेखन करत आहेत.

या सर्व वैद्यकीय सारस्वतांनी मराठी साहित्यातील चरित्र, कथा, कादंबरी, कविता हे नाटक, एकांकिका, गझल, बालगझल, विविध वृत्ते, वाङ्मयप्रकार समृद्ध केलेले आहेत. वाचकांमध्ये साहित्याच्या माध्यमातून

आरोग्याची, मनाची, काळजी बाबतची जागृती केलेली आहे. वैद्यकीय सारस्वतांनी मराठी वाङ्मयाचे समग्र अध्ययन केलेले आहे. काहींनी संशोधनही केले आहे. त्या संशोधनाची त्यांची पुस्तकांचे ही मराठी साहित्याच्या अभ्यासाच्या आणि संशोधनाच्या दृष्टीने महत्वपूर्ण योगदान आहे. न्यूनगंडाने ग्रासलेला आणि अधिकाधिक अज्ञानात जाणा—या समाजाला मराठी साहित्याच्या उपयोगातून कधी वैचारिक लेखातून मार्गदर्शन करण्याचा प्रयत्न केला आहे. स्वातंत्र्यापूर्वीचे काळात तर भारतात मेडीकल कॉलेज आणि आंग्ल शिक्षणाची किंवा आपल्या आयुर्वेदाच्या शिक्षणाची कितीशी अशी प्रगत अवस्था होती. आयुर्वेदीय वैद्यकी यांचे अधिकाधिक अध्यापन आणि अध्ययन हे भारतीय संहिता आणि प्राचीन ग्रंथावर अधिक होते. ते करून हे वैद्यकीय सारस्वत साहित्याचा रसास्वाद घेता घेता स्वतःची निर्मितीही करत असत. लोकांचे अज्ञान दूर करणारे विषय त्यांच्या कडून अधिक मांडले गेलेले आहेत.

या वैद्यकीय सारस्वतांनी मराठी साहित्यात वैद्यकीय पारिभाषिक शब्द अगदी सहज रूजविले. ते इतके रूजविले की ते मराठमोळेही झालेले आहेत. यांनी आरोग्य, विज्ञान, ज्ञान, देशोध्दारक वाङ्मयाच्या वाचनाची सवय तत्कालीन आणि आजच्याही वाचकांनाही लावली आहे. तसेच विज्ञाननिष्ठ दृष्टी रूजविण्याचे काम ही या वैद्यकीय सारस्वतांनी केलेले आहे.

अजून काही वैद्यकीय सारस्वतांचा समावेश करणे आवश्यक आहे पण वेळेची आणि जागेची मर्यादा लक्षात घेवून हा लेख इथेच संपविते आणि सर्वांप्रती कृतज्ञता व्यक्त करते.

संदर्भ — सर्व सारस्वत खंड आणि इंटरनेट च्या साहाय्याने.

GOEIJR